

STANLEY BALZEKAS: “GYVENDAMAS NE LIETUVOJE, IMI BRANGINTI DAIKTUS, PRIMENANČIUS TĖVYNĘ”

Ko šiuolaikinis pasaulis galėtų pasimokyti iš lietuvių, latvių ir estų, tūkstančiais bėgusių iš savo tėvynių 1944 m.? Palikusių, bet nepamiršusių savo gimtųjų namų, tradicijų, kultūros?

“Šiuolaikiniai pabėgėliai galėtų pasimokyti iš baltijiečių, kaip neprarasti identiteto”, – įsitikinęs mecenatas Stanley Balzekas. Netrukus 90 metų jubiliejų švęsiantis pašnekovas – garsus JAV lietuvių visuomenės veikėjas, verslininkas, buvęs ilgametis automobiliais prekiaujančios bendrovės prezidentas. Gimęs JAV, vienas įtakingiausių ir turtingiausių lietuvių išeivių niekada nepamiršo savo lietuviškų šaknų: dalyvavo lietuviškų organizacijų veikloje, rėmė politines iniciatyvas, įsteigė Balzeko lietuvių kultūros muziejų Čikagoje. Buvęs Amerikos lietuvių tarybos viceprezidentas ne kartą konsultavo aukštus JAV pareigūnus tautinių kultūrų ir jų tarpusavio santykių klausimais.

Jo įkurtas muziejus į Kauną atvežė parodą “Praradę Tėvynę: Išeivių iš Baltijos šalių istorija. 1944–1952”. Parodos atidaryme dalyvavęs S.Balzekas (S.B.) ir Balzeko lietuvių kultūros muziejaus direktorė Rita Janz (R.J.) įsitikinę: išeivių indėlis Lietuvos kelyje į nepriklausomybę neturi būti pamirštas.

Paroda „Praradę Tėvynę: Išeivių iš Baltijos šalių istorija. 1944-1952” VDU. Jono Petronio nuotrauka.

– Pone Balzekai, esate gimęs JAV. Kokiomis aplinkybėmis į šią šalį emigravo jūsų tėvai?

S.B.: Mano tėvai į JAV atvyko XX a. pradžioje. Mamos šeima atvažiavo, nes jos tėvas bėgo nuo Rusijos–Japonijos karo – kad nebūtų paimtas rekrūtu. Mano tėvas buvo kalvis, jis važiavo į Ameriką užsidirbti pinigų, kad vėliau Lietuvoje galėtų atidaryti automobilių parduotuvę. Netrukus prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas, ir mano tėvas pasiliko. Čia jis pradėjo automobilių verslą – įsteigė “Balzekas Motor Sales”. Gyvendamas JAV, jis ne kartą aplankė Lietuvą. Mano tėvas mėgo bendrauti su žmonėmis, priklausė visoms tuometėms lietuviškoms organizacijoms, buvo Lietuvos pramonės rūmų prezidentas, padėjo kitoms organizacijoms, jas rėmė. Tais laikais lietuvių bendruomenė buvo kiek kitokia: jei buvo organizuojamas koks vakarėlis – rinkdavosi visi, nepaisant to, ar turtingi, ar vargšai. Jie statė mokyklas, ligonines, įsteigė Vytautas Grove, vadintą Vytauto daržu, – buvusią visų didesnių lietuviškų renginių vietą. Tai buvo šauni stipri bendruomenė. Kai kam sekėsi labai gerai – kažkas nuėjo į bankininkystę, kažkas – į kitokį verslą. Bet didžioji bendruomenės dalis buvo darbo žmonės. Tačiau jie

užaugino gerus, veiklius vaikus, ir ši karta tikrai suklestėjo.

Tada prasidėjo Antrasis pasaulinis karas, Lietuva prarado nepriklausomybę, į JAV pradėjo keltis dipukai (nuo angliško trumpinio DP – displaced persons – perkeltieji asmenys, dar vadinami Dievo paukšteliais – red. past.). Mano tėvas tada pasirašė už 345 čia atvykusias gyventi lietuvių šeimas. Ir tada mes ėjome į Kongresą, Senatą, rašėme laiškus, rengėme demonstracijas, siekdami, kad JAV pasmerktų Baltijos šalių okupaciją. Rėmėme Lietuvą ne tik politiniu lygiu, dažnai – ir kiekvienas asmeniškai čia likusius gimines. Kiekvienąkart siųsdamas laišką į Lietuvą, mano tėvas įdėdavo 20–50 dolerių į voką, taip darė ir kiti. Manau, tai šiek tiek padėjo Lietuvos ekonomikai. Tai vyksta ir šiandien.

– Kodėl jūs – Amerikoje gimęs žmogus – nusprendėte steigti Lietuvių kultūros muziejų, organizaciją, besirūpinančią tautiniais dalykais?

S.B.: Gyvendamas ne Lietuvoje, imi branginti daiktus, primenančius tėvynę. Net jei tai būtų tik padėkliukas kavos puodeliui. Žmonės norėjo sužinoti apie Lietuvą, tačiau nei Čikagoje, nei kitur JAV nebuvo vietos, kur būtum galėjęs tai padaryti. Ir tuomet, 1966 m., aš įkūriau muziejų kaip informacijos centrą. Pažinojau nemažai žurnalistų. Jiems patiko lietuviai ir tai, ką jie daro, – mes teikėme informaciją žurnalistams. Vėliau įkūrėme biblioteką, ėmėme kaupti archyvus, surinkome didelę Lietuvos žemėlapių kolekciją, lietuviškos spaudos archyvą.

Balzeko lietuvių muziejus Čikagoje

Dabar mes siekiame išsaugoti lietuviškas tradicijas ir papročius JAV ir visa tai perduoti jaunajai kartai. Gali daug skaityti ir žiūrėti įrašų apie Lietuvą, bet būtinai turi pamatyti – visus tuos audinius, medinius kryžius, kitus meno kūrinius. Muziejus telkia žmones – tai yra vieta, kur jie gali ateiti ir pamatyti lietuviškus

dalykus būdami toli nuo Lietuvos. Mes padedame žmonėms sugrįžti prie savo šaknų. Be to, padedame susipažinti su Lietuva ne tik per atstumą – norinčiuosius vežame į Lietuvą.

R.J.: Muziejus aplink save telkia antros, trečios kartos JAV lietuvius. Jie dažnai klausia: mano kraujas – 25 proc. lietuviškas, ar aš – lietuvis? Mes sakome: taip, jei jaučiatės esą lietuviais – prisijunkite. Kelionė į Lietuvą jiems padeda pasijusti tikresniais lietuviais. Jie nori susitikti su savo lietuviais giminėmis, aplankyti bažnyčią, kur jų tėvai buvo pakrikštyti, pamatyti vietą, kur gyveno tėvai ar seneliai. Daugelis jų domisi savo genealogija. JAV populiaru domėtis savo šaknimis, savo kilme. Jei įmanoma – sudaryti savo dviejų, trijų, keturių kartų šeimos medį. Muziejus turi genealogijos skyrių, atliekantį tokius tyrimus. Turime keliasdešimt metų kauptą Mirties pranešimų archyvą. Jame labai vertingos informacijos, nes pagal amerikietišką tradiciją, mirties pranešime surašoma ne tik užuojauta žmogui mirus, bet ir visų šeimos narių, kartais – ir kitų giminaičių vardai, pavardės, jų gyvenamoji vieta. Nurodoma, kur žmogus gimęs, kur gyveno, dirbo. Ši informacija labai padeda atliekant genealoginius tyrimus – žmonės dažnai į mus dėl to kreipiasi.

– Į Kauną jūsų atvežta paroda kalba apie tėvynės praradimą. Kiek lietuvių, latvių ir estų istorijos išeivijoje skiriasi?

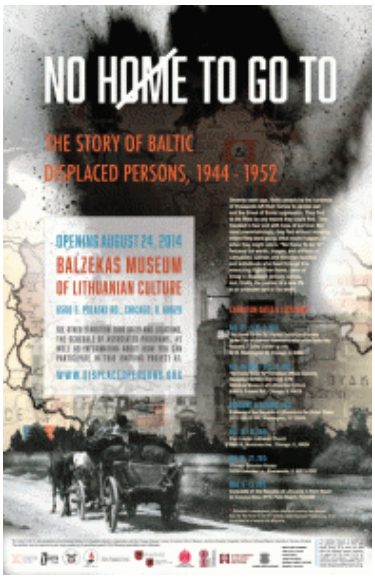
S.B.: Šia paroda mes norėjome parodyti, kaip tam tikri istorijos įvykiai palietė žmones. Ne tik prezidentus – ir paprastus žmones, kurie susirinko, ką galėjo, ir bėgo iš Lietuvos, Latvijos, Estijos Antrojo pasaulinio karo pabaigoje. Tai labai aiškiai matyti nuotraukose, liudijančiose pasitraukimą, gyvenimą DP stovyklose Vokietijoje, Austrijoje, kūrimąsi kitose šalyse. Parodoje matyti, koks aktyvus kultūrinis gyvenimas virė DP stovyklose: buvo leidžiami laikraščiai, steigiamos mokyklos, leidžiami vadovėliai, veikė net Baltijos šalių universitetas. Šie žmonės – perkeltieji asmenys – turėjo galimybę išsaugoti papročius, tradicijas. Ir jie visi bandė kažkuo pagelbėti Lietuvai, kitiems lietuviams. Šie žmonės neturėtų būti pamiršti.

Ši paroda – bandomoji programa likusiam pasauliui. Šiuolaikiniai pabėgėliai, greitai prarandantys savo identitetą, galėtų pasimokyti iš baltijiečių, kaip to neprarasti.

Pažiūrėkite, ką darė lietuviai pabėgėlių stovyklose? Steigė darželius, mokyklas,

universitetus. Į kurią šalį jie benuvyko vėliau, jie buvo gerai organizuoti, prisidėjo prie tos šalies gyvenimo, bet kartu išsaugojo lietuvybę ir nepamiršo savo tėvynės likimo.

R.J.: Šiemet sukanka 70 metų, kai, vengdami sovietinių represijų, artėjant Raudonajai armijai iš savo tėvynių pasitraukė tūkstančiai lietuvių, latvių, estų. JAV, Kanadoje dar gyvena daug žmonių, prisimenančių šį laikotarpį. Vyresniosios kartos žmonės išmirė, bet tie, kurie šeimoms traukiantis iš Lietuvos buvo vaikai ar paaugliai, dar atsimena, kas vyko. Norėjome surinkti dar gyvus prisiminimus ir visa tai įamžinti.

„Praradę Tėvynę: Išeivių iš Baltijos šalių istorija. 1944-1952" JAV

Prieš trejus metus mes, Balzeko lietuvių kultūros muziejus, kartu su latvių ir estų organizacijomis JAV, paskelbėme, kad renkame medžiagą, susijusią su pasitraukimu iš tėvynės, gyvenimu DP stovyklose: atsiminimus, dokumentus, nuotraukas, daiktus. Žmonės ėmė visa tai siųsti: gavome ir didžiulę kolekciją lagaminų, dėžių, su kuriomis žmonės paliko Lietuvą. Surinkome daugybę istorijų. Suvokėme, kad šią medžiagą turime surinkti dabar, arba jos nesurinksime visai. Mat yra daugybė atvejų, kai dipukų vaikai, anūkai nieko nenutuokia apie tai, kokiomis aplinkybėmis jų giminė apsigyveno JAV. Dažnai atsitinka taip, kad, kai miršta tėvai ar seneliai, seni su Lietuva susiję daiktai tiesiog išmetami.

S.B.: Adekvati paroda Čikagoje tarnauja lietuvių kilmės jaunosios kartos švietimui.

Jaunimas pamato, kad lietuviai išliko būdami kartu, nekovodami tarpusavyje. Jie sportavo, šoko, dainavo kartu. Visa tai darė draugiškai, ir tuo būdu vieni kitiems sukūrė saugumo jausmą.

R.J.: Lygiai tą patį darė latviai, estai. Tarptautinės organizacijos, reguliavusios gyvenimą DP stovyklose, buvo patvirtinusios tas pačias taisykles pabėgėlių iš Baltijos šalių stovyklose. Pavyzdžiui, galiojo taisyklė, kad jų negalima repatrijuoti, kad jie negali būti apgyvendinami kartu su rusais. Lietuviai, latviai ir estai gana ilgai užtruko, aiškindami tarptautinėms organizacijoms, kad jie nėra rusai, kad jų tėvynės nebėra – jie neturi kur sugrįžti.

Parodą rengdami kartu su latviais ir estais, tikėjomės didesnio visuomenės dėmesio ir iš JAV visuomenės. Nes daug amerikiečių gerai žino apie holokaustą, bet beveik nieko nežino apie Stalino nusikaltimus, apie Antrojo pasaulinio karo padarinius Lietuvai, Latvijai, Estijai, šių šalių istorijas. Kad ir kaip būtų gaila, lietuviai Amerikoje dažnai siejami su holokausto vykdytojais. Mes turime papasakoti apie tragediją, kurią šių trijų tautų atstovai išgyveno prarasdami tėvynę, namus, artimuosius, ir kaip vėliau jie padėjo savo prarastoms tėvynėms susigrąžinti nepriklausomybę. Paroda kalba ir apie sugrįžimą. Baigiame parodą su egziliu susijusių Lietuvos, Latvijos, Estijos prezidentų trumpomis biografijomis. Valdas Adamkus, Vaira Vykė-Freiberga patys yra dipukai, o dabartinis Estijos prezidentas Tomas Hendrikas Ilvesas yra dipukų vaikas, gimęs Švedijoje. Trys Baltijos šalių prezidentai yra sugrįžimo simbolis. Tas sugrįžimas – labai įvairus, kai kas sugrįžo gyventi, kai kas – aplankyti Lietuvą, kai kas sugrįžta mintimis nuolat.

Parodą norėjome atvežti ir į Lietuvą, nes čia liko dipukų giminės. Daug šeimų buvo išdraskyta, kai vienas šeimos narių paliko tėvynę, o kitas pasiliko – taip šeimos išsiskyrė ilgiems dešimtmečiams arba amžiams. Išsiskyrė vyrai ir žmonos, broliai ir seserys. Kai kurie žmonės taip ir nesužinojo, kas atsitiko su giminėmis Lietuvoje, o likusių Lietuvoje nepasiekė žinios iš Vakarų.

Norime parodyti, kad išvykusieji į Vakarus visą laiką nešiojosi kaltės jausmą dėl to, kad pavojaus akivaizdoje paliko tėvynę, savo senus tėvus, kitus artimuosius. Vakaruose jie susikūrė šiek tiek geresnį gyvenimą, bet visą laiką juos lydėjo kaltės jausmas ir tėvynės ilgesys. Norime istoriją papasakoti iš abiejų pusių, norime, kad lietuviai žinotų: buvo trėmimai, žuvo partizanai, bet buvo ir išvažiavusieji, kurie taip pat daug išgyveno, stengėsi išsaugoti lietuvišką kultūrą, padėti Lietuvai.

Kartu norime padėti lietuviams atrasti vieni kitus.

Mūsų paroda nėra baigtinė – mes toliau renkame medžiagą. Čikagoje eksponuojame dar ir daugybę muziejui dovanotų daiktų, susijusių su pasitraukimu iš Lietuvos. Norime, kad žmonės ne tik ateitų, pažiūrėtų ir išeitų – skatiname, kad, ateidami į parodą jie atsineštų daiktus, su kuriais paliko tėvynę, ir papasakotų tų daiktų istorijas. Norime, kad paroda būtų gyva, nebūtų vien teorinė, akademinė, kur surašyti skaičiai, datos, priežastys, faktai – kad ji būtų asmeniška kiekvienam.

Rengdami parodą, susidūrėme su daug šeimų, kur tėvai net nebuvo pasakoję vaikams, kodėl, kokiomis aplinkybėmis paliko Lietuvą. Rengiant parodą jie pagaliau išdrįso prabilti – padovanojo daiktus, papasakojo šeimos istoriją. Vadinasi, paroda padėjo žmonėms atsiverti, prabilti apie tai, kas buvo slepiama.

Norime parodyti, kad, nepriklausomai nuo to, ar mūsų tėvai buvo ištremti, ar persikėlė gyventi į kitas šalis, nepriklausomai nuo to, kur gyvename – JAV, Kanadoje, Australijoje ar Lietuvoje, mes esame lietuviai, ir tai mus vienija.

– Tokie dalykai, kaip tėvynės praradimas, – ar jie ką nors sako jaunajai kartai?

S.B.: Tai pasėja sėklą. Žmonės nenori kalbėti apie patirtus baisumus, kankinimus, karą. Bet apie tai reikia kalbėti – reikia, kad kiti tai sužinotų. Per parodos atidarymą Čikagoje kalbėjau su viena moterimi, kuri, jos šeimai traukiantis iš Lietuvos, tebuvo šešerių. Klausiau, ką prisimena, sako: prisimenu, kaip po savo vežimėliu slėpiausi nuo bombų. Tai – jos istorijos dalis, nežinoma jos vaikams. Jie ją sužinos tik iš parodos.

R.J.: Man, daugiau kaip dešimt metų gyvenančiai JAV, susidaro įspūdis, kad Lietuva kaip tėvynė ir lietuviškumas nėra svarbūs gyvenant čia, Lietuvoje. Tačiau visa tai tampa svarbu išvažiavus gyventi kitur. Nes ten esi supamas svetimos kultūros, kalbos ir staiga suvoki, kaip svarbu išmokyti savo vaikus lietuvių kalbos, lietuvių kultūros, tautinių šokių, dainų. Mano vyras – nelietuvis, jo giminės šaknys veda į Mažąją Lietuvą, bet mūsų vaikus nuo trejų metų vedu į lietuviškas sekmadienines mokyklas, mes mokomės lietuviškai skaityti ir rašyti, mes turime tautinius drabužius, švenčiame visas lietuviškas šventes. Tai mums labai svarbu – mano vaikai nuo trejų metų žino, kas yra Vytis, ir lietuviškos vėliavos spalvos jiems pačios gražiausios.

S.B.: Mano galva, reikia tokių parodų kaip ši, kad suvienytume ne tik visų išeivijos bangų atstovus – ir lietuvius Lietuvoj ir svetur. Tam tikra takoskyra tarp dipukų ir lietuvių čia, Lietuvoje, visą laiką jautėsi. Lietuviai Lietuvoje dažniausiai nesuvokia, kiek pastangų jų tautiečiai Amerikoje ir kitur įdėjo siekdami pasauliui priminti apie sovietinius nusikaltimus, siekdami atitinkamos valstybės reakcijos į juos, siekdami Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo ir jo pripažinimo.

„Praradę Tėvynę: Išeivių iš Baltijos šalių istorija. 1944-1952" VDU. Jono Petronio nuotrauka.

Muziejuje Čikagoje siekiame papasakoti ne tik dipukų istorijas. Turime programą, skirtą papasakoti tai, ką lietuviai patyrė Sibire. Daugelis amerikiečių mano, kad žmonės ten galbūt vyko atostogauti. Svarbu papasakoti, kaip ir kodėl žmonės ten atsidūrė. Svarbu, kad žmonės sužinotų ir apie partizaninį karą Lietuvoje. Tai ne vien programos – mes jau išeiname iš muziejaus, programų rėmų – tai beveik judėjimas.

R.J.: Esame tolerantiška organizacija, siekianti garsinti Lietuvą – norime, kad kuo daugiau žmonių apie ją, jos istoriją sužinotų. Norime, kad kuo daugiau lietuvių – ir tų, kurie nekalba lietuviškai – jaustųsi lietuviais ir tuo didžiuotųsi.

S.B.: Svarbiausia, kad žmonės gerbtų vieni kitus. Turėtume labiau galvoti apie tai, kas mus vienija, o ne apie tai, kas skiria. Neturime galvoti: ai, tas – tos ar kitos išeivių bangos atstovas, tas – iš ten ar iš ten. Turime galvoti: mes visi – lietuviai. Ir, jei žinosime istoriją, visa tai geriau suprasime. Gyvenime yra taip: jei pažinsi savo kaimyną, su juo bendrausi – pats tapsi geresniu kaimynu. Tai labai paprasta.

– JAV valstybė beveik visiškai neremia kultūros. Kas atsitinka su kultūra ekonominės krizės akivaizdoje?

S.B.: Įstatymiškai, jei bankrutuoji, visas tavo kaip pelno nesiekiančios organizacijos turtas turi pereiti kitai tokiai organizacijai. Bet tai paprastai neįvyksta, nebent tai susiję su blogu vadovavimu. Mes prašome, kad žmonės, kuriuos domina mūsų veikla, aukotų. Amerikiečiai mielai aukoja įvairiais tikslais, įvairios kultūrinės institucijos gyvena iš žmonių aukų.

Tai, kad visos šios institucijos nepriklauso nuo valdžios, yra puiki praktika, nes tokiu būdu valdžia neturi įrankių jas kontroliuoti – šia prasme esame visiškai nepriklausomi. Kai kurios programos yra mecenuojamos.

Šeimų pasitraukimo istorijos

Tarptautinė paroda “Praradę Tėvynę. Išeivių iš Baltijos šalių istorija. 1944–1952” – unikalus projektas, pristatantis Baltijos šalių išeivių gyvenimą DP, arba perkeltųjų asmenų, stovyklose Vokietijoje, Austrijoje.

Parodoje pristatomas ilgas pasitraukusiųjų kelias nuo išvykimo iš namų, gyvenimo DP stovyklose iki tolesnės emigracijos iš Europos. Iškeliavimo istorijos pasakojamos per konkrečias lietuvių, estų ar latvių šeimų istorijas, išsaugotas relikvijas: dienoraščius, dokumentus, fotografijas. Visa tai liudija DP stovyklose vykusį aktyvų visuomeninį gyvenimą, pastangas išsaugoti kalbą, kultūrines tradicijas, aktyvias išeivijos bendruomenių pastangas siekiant pasmerkti Sovietų Sąjungos nusikaltimus.

Kalbino Vaida Milkova

“Kauno diena”, 2014 m. rugsėjo 22 d.

Kauno diena